

Demográfiai válság és a fenntarthatósági etika

(Bevezetés) Az emberiség fennmaradása egy új etikát igényel, amelynek alapelveit elsőként Potter és Jonas fogalmazta meg. Ezen etika szerint az emberiség kihalása, nem-léte a legfőbb rossz, míg fennmaradása (túlélése, létezése) a legfőbb jó. Mivel az emberiség különböző közösségekből épül fel, ezért az egyes közösségek kihalása egy kitüntetett rossz, míg azok fennmaradása egy kitüntetett jó. Egy közösség fennmaradásának szükséges feltétele az állandó népesség, míg annak gyors növekedése és csökkenése biztos, hogy nem-fenntartható. A túl magas termékenységi arány gyors népességnövekedéshez, azaz túlnépesedési válsághoz vezet (lásd Afrika). Ezzel szemben a túl alacsony termékenységi arány elöregedéshez és/vagy népességcsökkenéshez vezet (lásd Európa). Mindkét demográfiai válság megoldását a fenntartható termékenységi arány (pl. 2,1 gyermek/nő) megteremtése jelenti, amelyben fontos szerepet kell kapnia a moralitásnak. A termékenység arány morális szabályozása nemcsak szükséges, hanem lehetséges is, mivel a reprodukciós viselkedés ma már jellemzően tudatos viselkedés.

(Népesedés és termékenység) 1950-ben még csak 2,5 milliárd ember élt a Földön, s kevesebb mint 40 év alatt ez a szám megduplázódott. A 7 milliárd főt az emberiség létszáma 2011-ben érte el, és az előrejelzések szerint 2083-ra elérjük a 10 milliárdot.*Az elmúlt időszakban a termékenység jelentősen csökkent, hiszen az 50-es években a nőknek statisztikai átlagban majdnem 5 gyereke született, míg a 90-es évekre ez az érték 3-ra csökkent. A termékenység csökkenése összhangban van a demográfiai átmenet befejező szakaszával. Jelenleg az emberiség egészére vonatkoztatott termékenységi mutató értéke 2,50 gyerek/nő. Első látásra meglepő lehet, hogy a termékenység csökkenése ellenére az emberiség létszáma jelenleg még mindig gyorsan emelkedik. Ennek az az oka, hogy (i) a halálozási arány még gyorsabban csökkent, hogy (ii) a termékeny nők száma, összefüggésben a korábbi magas fertilitással, egyre magasabb; azaz egyre több nő szül egyre kevesebb gyereket, s hogy (iii) a 2,5-es termékenységi mutató abszolút értékben még mindig magas.

A fejlett országok esetében a 2,1-es arányszám biztosítja az egyszerű helyettesítési szintet (replacement fertility rate) (KSH 2013). A világ egészére vonatkoztatott 2,5-es termékenység, figyelembe véve a többi demográfiai változót azt valószínűsíti, hogy népesség 2050-re 9,4 milliárd lesz, vagyis a növekedés 1,3-szoros. A magas termékenységi (és a hozzátartozó növekedési) átlag azonban nagyon jelentős regionális különbségeket takar.

A kontinensekre jellemző termékenységi (és növekedési) arány csökkenő sorrendben a következők: Afrika: 4,7 (2,1× növekedés 2050-re); Óceánia: 2,4 (1,6×); Ázsia: 2,2 (1,2×); Amerika: 2,1 (1,3×) és Európa: 1,6 gyerek/nő (1×). Ezek az adatok jól mutatják, hogy Afrika még mindig a gyors népesedési szakaszban van. Az emberiség mint egész növekedésének is alapvetően ez az oka. Afrika lakosságának 2050-re történő megduplázódása fenntarthatósági szempontból még akkor is aggasztó, ha tudjuk, hogy az afrikaiak ökológiai lábnyoma sokkal kisebb, mint más kontinensek lakóinak az ökológiai lábnyoma. A 39 milliós Óceánia várható népességnövekedése is a világtátlag felett van, ugyanakkor demográfiai és környezeti súlya elenyésző. Ázsia és Amerika demográfiai szempontból lényegében az ideális állapotban van. Európa a termékenységi mutatója alapján súlyos válságban van, ennek ellenére a várható népessége 2050-ig nem változik. Az állandó népesség mögött a csökkenő halandóság, a növekvő bevándorlás és a társadalom elöregedése húzódik meg (Population Reference Bureau 2014).

A fenti adatok is jól mutatják, hogy félrevezető, ha csak a világlágra koncentrálunk. Nyilvánvalóan helytelen azt mondani, hogy mivel a statisztikai értelemben vett „átlagember” túl sokat fogyaszt, ezért mindenütt, így Afrikában is csökkentésük az emberek a fogyasztásukat. Hasonlóképp helytelen azt mondani, hogy mivel a statisztikai „átlagember” termékenységi aránya túl magas, ezért mindenütt, így Európában is csökkentésük az emberek a termékenységüket. Az emberiség fenntarthatósági szempontból is nagyon különböző helyzetű közösségek összességéből áll, amit figyelembe kell venni.

(Tudatos reprodukció) A történelem hajnalán a szexualitás és reprodukció természetes egységet alkottak. A reprodukció nem tudatos döntés, hanem az ösztönösen irányított szexuális viselkedés természetes következménye volt. Így a reprodukció – hasonlóan a légzéshez – eleve az erkölcsön kívül állt, azaz amorális tevékenység volt. Ha nincs fogamzásgátlás, akkor az egy nőre jutó átlagos élveszülés minimum 4,3 és maximum 16,5 gyerek között lehet a reprodukciós idő hossza és a szülések közötti idő függvényében. Stabil történelmi szituációkban az egy nőre jutó szülések számának az átlaga 5 és 8 között van. „A különböző komponensek átlagértékeinek kombinációjából az egy nőre jutó 7 gyermeket tekintjük átlagértéknek.” (Livi-Bacci 1999, 29) Ilyen magas termékenységi arány a jelenleg csak néhány afrikai országot jellemez.

A reprodukciós összefüggéseket megértve az emberek megpróbálják befolyásolni a reprodukciós viselkedésüket. A hagyományos fogamzásgátló módszerek megbízhatatlanok vagy morálisan kétségesek (pl. csecsemőgyilkosság, abortusz) voltak. 1960-ban jelent meg az első fogamzásgátló tablettát, amely segítségével a nők átvették az irányítást a reprodukciós ciklusuk felett. A modern fogamzásgátló szerek kiterjedt alkalmazása miatt megszűnt a szexualitás és a reprodukció természetes egysége. Ez a folyamat az asszisztált reprodukcióban éri el csúcspontját, ahol a reprodukció már teljesen tudatos és teljesen aszexuális tevékenységgé válik. Jelenleg a világ nagy részén a reprodukció az emberek tudatos döntésének az eredményévé vált, miközben modern szekuláris gondolkodás főáramlatában a reprodukció az emberek magánügyének tekinti, ahogy azt az ENSZ 1968-as teheráni nyilatkozata is kimondja.

A fogamzásgátlás mértékéről ma már statisztikai adatokkal is rendelkezünk. Ha a világ egészét tekintjük, akkor jelenleg a termékeny korban levő (15-49 éves) házas vagy párkapcsolatban élő nők 63%-a használ valamilyen fogamzásgátlást, s ezen belül 56% pedig modern fogamzásgátló módszert (úgy mint tablettát, méhen belüli fogamzásgátló eszköz, óvszer és sterilizáció). Ez az érték a fejlett világban 70, ill. 60%, de Kelet-Ázsiában meghaladja a 80%-ot. (Population Reference Bureau 2014).

A fejlett világra jellemző 70-80%-os arány a fogamzásgátlásban tulajdonképpen azt jelenti, hogy a nők reprodukciós viselkedése jelentős mértékben tudatosra vált. Hiszen ebben az esetben a nők vagy tudatosan nem akarnak gyereket, és ekkor fogamzásgátló módszereket használnak, vagy tudatosan akarnak gyereket, és ekkor nem használnak fogamzásgátló módszereket. Sőt még a szegényebb világra jellemző 36%-os arányú fogamzásgátlás is – figyelembe véve a magas termékenységet – felveti a kérdést, hogy mi az oka az alacsony arányú fogamzásgátlásnak, hiszen léteznek költségmentes vagy alacsony költségű fogamzásgátló módszerek is. Az egyik lehetséges magyarázat szerint ezekben a régiókban a nők sok gyereket akarnak, és ezért tudatosan alig alkalmaznak fogamzásgátló módszereket. A másik lehetséges magyarázat szerint a legrosszabb körülmények között élő nőknek egyszerűen nincs kapacitásuk (pénzüik, figyelmük, erejük) arra, hogy reprodukciós folyamataikat tudatosan szabályozzák.

Mindenesetre tényként jelenthetjük ki, hogy a világ nagy részén az emberek tudatosan irányítják a reprodukciós viselkedésüket. Minden tudatos viselkedés, így a tudatos repro-

dukció is szabályozható az erkölcs segítségével. Erre azért is szükség lenne, mert a jelenlegi reprodukciós gyakorlat fenntarthatatlan. Ennek egyik formája: a túlnépesedés, míg a másik formája az elöregedés és népességcsökkenés. A Föld legszegényebb régióiban (elsősorban Afrikában) a népesség gyorsan, esetenként exponenciális ütemben nő, amelynek elsődleges oka a nagyon magas termékenység. Ezzel szemben Európában a népesség előregszik vagy csökken, amelynek elsődleges oka a túl alacsony termékenység. Ezek a tendenciák összhangban vannak az egyes emberek gazdasági érdekeivel is.

A szegény és alapvetően mezőgazdasági társadalmakban, ahol a munkavégzés a háztartás keretei között folyik és ahol nincs biztos nyugdíjrendszer, ott a szülők abban érdekeltek, hogy sok gyerekük legyen. Egyrészt a gyerek ingyenes munkaerőt jelent, aki segít a háztartási munkákban, másrészt felnőttként várhatóan támogatja a szülőket. Tehát a fejlődő világban minél több gyermeket vállal valaki, annál magasabb életszínvonalra és annál biztosabb öregségre számíthat. Ezzel szemben a gazdag ipari országokban, ahol a munkamegosztás fejlett és van államilag garantált nyugdíj, ott a szülők gazdasági érdeke azt diktálja, hogy kevés gyerekük legyen. Egyrészt a gyerekevelés rendkívül nagy költséget jelent, másrészt a szülő nem a gyerekeitől, hanem egy központi nyugdíjintézetől kapja a nyugdíját, amelynek nagyságát a befizetéseinek a mértéke határozza meg. Ráadásul ezek a befizetések annál nagyobbak lehetnek, minél kevesebb gyermeket kell eltartania és minél több időt tud fordítania a szakmai karrierjére. Azaz minél több gyermeket vállal valaki, annál alacsonyabb életszínvonalra és nyugdíjra számíthat. Persze a gyerekszámot a gazdasági szempontokon túl más szempontok is befolyásolják. Így például nehéz csak gazdasági szempontokkal magyarázni a francia (2,0 gyerek/nő) és az olasz (1,4) vagy az angol (1,9) és a német (1,4) nők szülési hajlandóságában található jelentős különbséget. Ennek ellenére általános tendenciaként leszögezhetjük, hogy a munkamegosztás fejlettsége és valamilyen intézményesített nyugdíjrendszer léte vagy nem léte jelentős mértékben befolyásolja a közösség tagjainak a gyermekvállalási hajlandóságát.

A demográfiai válság két formája között más szempontból is jelentős különbség van. Egyrészt a túlnépesedés esetében a magas termékenység spontán csökkenése várható, ami összhangban van a demográfiai átmenet utolsó szakaszával (Meadows 2005, 51). Ezzel szemben a népességcsökkenési válság esetében nem várható a termékenység spontán emelkedése. Tehát ez a probléma csak tudatos aktivitással kezelhető. Másrészt Európában, ahol a túl alacsony termékenység okoz problémát, a reprodukció szinte teljes mértékben tudatos viselkedés eredménye. S ebből következik, hogy a reprodukció morális szabályozása nemcsak szükséges, hanem lehetséges is. Ezzel szemben Fekete-Afrikában, ahol a lakosság jelentős része kevesebb, mint napi 1,25 dollárból él, ott a reprodukció morális szabályozása is csak korlátozottan lehetséges.

(Fenntarthatósági etika) Közismert, hogy a fenntarthatóságnak környezeti, gazdasági és társadalmi vonatkozásai vannak, azaz egy közösségnek mindhárom szempontból fenntarthatónak kell lennie. A társadalmi fenntarthatóságon belül pedig egy önálló témakört jelent a népesedés. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia a magyar demográfiai helyzetet szintén fenntarthatósági problémának tekinti. „Magyarország népessége veszélyes ütemben fogy.” (NFFT 2013, 39).

Demográfiai szempontból egy közösség akkor fenntartható, ha a (i) népességszám állandó és a (ii) népesség környezetterhelése nem haladja meg az adott terület eltartóképességét. Ebből adódóan az állandó népességszám szükséges, de nem elégséges feltétele a fenntarthatóságnak. Ezzel szemben a gyors népességnövekedés és csökkenés biztos, hogy fenntarthatatlan helyzetet jelent. Mivel bármilyen nagy is egy terület

eltartóképesége, a gyorsan növekvő népesség ezt a határt előbb-utóbb eléri és meghaladja. Tehát a gyors népességnövekedés biztos, hogy egy fenntarthatatlan folyamatot jelent. Másrészt a gyors népességcsökkenés nyilvánvalóan elvezet a népesség megszűnéséhez. Tehát a gyors népességcsökkenés is egy fenntarthatatlan helyzetet jelent.

Érdeemes rámutatni, hogy a környezeti és népesedési szempontból vett fenntarthatóság hangsúlyai máshol vannak. *Környezeti szempontból vett fenntarthatóság* (továbbiakban környezeti fenntarthatóság) esetében a hangsúly a természeti potenciálok fennmaradásán van. Ebben a vonatkozásban a fő problémát a természeti környezet pusztulása, kimerülése vagy elszennyezése jelenti. A környezetterhelési egyenlet ($I = PAT$) is azt sugallja, hogy minél kisebb a populáció lélekszáma és környezetterhelése, annál jobb (Ehrlich–Holdren 1971). S ez a megállapítás pusztán a környezetvédelem szempontjából igaz is.

A *népesedési szempontból vett fenntarthatóság* (továbbiakban demográfiai fenntarthatóság) esetében a hangsúly a népesség *fennmaradásán* (túlélésén) van. Ebben a vonatkozásban a közvetlen problémát a népességcsökkenés okozza, amely direkt módon vezet egy közösség nemlétéhez. Ezzel szemben a népességnövekedés csak közvetve, a környezet kimerülése által eredményezheti az adott közösség megszűnését. Tehát míg a fenntarthatóság környezeti dimenziója szempontjából a túlnépesedés, addig a demográfiai szempontból a népességcsökkenés jelenti az elsődleges problémát.

Az emberiség túlélésének és fennmaradásának etikai jelentőségére először Van Rensselaer Potter amerikai onkológus és bioetikus hívta fel a figyelmet. Híres könyvében Potter (1971) úgy fogta fel a bioetikát, mint egy hidat, amely összekapcsolja a jelent és a jövőt, a tudományt és az értékeket, illetve az emberiséget és a természetet. Szerinte korunk legfontosabb problémája az emberiség fennmaradása és a bioetika feladata ennek elősegítése. Ezért is nevezi a bioetikát a *túlélés tudományának* (Science of Survival), amely azonban több, mint tudomány, mivel egyesíti a biológiai tényeket az erkölcsi értékekkel (Potter 1970).

A német származású Hans Jonas gondolkodásában szintén fontos szerepet kap az emberiség fennmaradása mint végső erkölcsi elv. Ezt a gondolatát elsősorban *A felelősség elve* című munkájában fejti ki, amelyet németül (1979) és angolul (1984) is elkészített. Jonas számára az emberiség fennmaradása jelenti a végső morális elvet, amelynek abszolút jellegét metafizikai érvekkel igazol. Jonas tudatában van annak, hogy az emberiség számára a nemlét lehetősége éppen úgy fennáll, mint a lét lehetősége. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberiség jövőbeli léte és nemléte közé egyenlőségjelet tehetünk és közönnyel szemlélhetjük a nem-lét lehetőségét. Ez utóbbi felfogást *nihilistának* nevezi és élesen kritizálja. Az emberiségnek megvan a lehetősége a nemlétre, de mégis léteznie kell. Jonas az emberiség kipusztulásának a lehetőségét tekinti a *legfőbb rossznak* (summum malum). S egy olyan új (fenntarthatósági) etikát sürget, amely képes megakadályozni ezt az abszolút erkölcsi rosszat.

Jonas minden emberi cselekvés legfelsőbb etikai maximáját, vagyis az új kategorikus imperatívuszt a következőképp fogalmazza meg: „*Cselekedj úgy, hogy cselekvésed hatásai összeegyeztethetők legyenek a valódi emberi élet földi megmaradásával.*” (Jonas 1984, 11). A német változatban pedig a következő meghatározást találjuk: „*Vond be jelenlegi választásodba az ember jövőbeni integritását mint akarated meglévő tárgya mellett a mindenkori másikat.*” (Jonas 1979, 36).

Jonas különbséget tesz az egyes ember és az az emberiség kockázatvállalása között. Az egyes ember – bizonyos örömök és előnyök megszerzése érdekében – akár a saját létét is kockára teheti, hiszen eleve joga van az öngyilkosságra, illetve a nem-létre. Ezzel szemben egy közösség – az előnyök megszerzése érdekében – *nem kockáztathatja a saját*

fennmaradását, mivel nincs joga a kollektív nemléte választani. Tehát minden olyan viselkedés, amely elősegíti egy közösség fennmaradását és amely csökkenti a nem-lét kockázatát, az morálisan helyes és jó viselkedés, és fordítva. Azaz minden olyan viselkedés, amely növeli a megsemmisülés kockázatát, az morális szempontból helytelen és rossz.

Jonas a technológia kérdését állítja a középpontba, s így explicit módon nem foglalkozik az egyes emberi közösségek fennmaradásának a kérdésével. A politikai vezető felelősségének az elemzése során egyértelművé teszi, hogy az emberiség fennmaradását az egyes közösségek fennmaradásán keresztül gondolja el (Jonas 1984, 98–108). Ebből következik, hogy nemcsak az emberiség, hanem az egyes emberi közösségek megszűnése is egy minősített rosszat jelent, ezért annak elkerülése a közösség elsődleges erkölcsi kötelezettsége.

(Termékenységi arány etikai vonatkozásai) A demográfiai helyzetet számos tényező (közösség nagysága, reprodukív korú nők száma, mortalitás) befolyásolja. „A népesedési folyamatok elemei közül a döntő, a meghatározó a termékenység” (Hablicsek–Tóth–Veres 2004, 10). Ezért a többi demográfiai paramétert a *ceteris paribus* elv alapján állandónak vagy nullának (pl. migráció) tekintem. Egy közösség termékenységét statisztikai szinten jól jellemzi a *teljes termékenységi arányszám* (total fertility rate, RTF). Ez a paraméter némi leegyszerűsítéssel azon élve született gyermekek átlagos számát mutatja meg, akiket egy nő élete során világra hoz. Ha minden lány gyermek felnőne és gyereket szülne, akkor (elvileg!) 2 gyerek mellett lenne állandó a lányok, illetve a nők száma a közösségben. Különböző okok, úgy mint mortalitás, meddőség stb. miatt a népesség egyszerű pótlását a fejlett világban csak a 2,1 gyerek/nő arány biztosítja.

Ennél az értéknél lényegesen magasabb termékenységarány esetében a közösség létszáma gyorsan nő, míg ennél lényegesen alacsonyabb termékenységarány esetében a közösség létszáma gyorsan csökken. Mindezek alapján három alapvető állapotot kell elkülöníteni: állandó (RTF≈2), *gyorsan növekvő* (RTF»2) és *gyorsan csökkenő* (RTF«2) népesség.

Ideális termékenységi arány

Szerencsés esetben az ideális termékenység állandó népességet és fenntartható társadalmat is jelent, azaz a fogyasztás és a technika eredményeképp kialakult környezetterhelés nem haladja meg a környezet eltartóképességét. Ebben a helyzetben nincs szükség a termékenységi arány morális szabályozására, mivel a közösség fennmaradása szempontjából ideális arányt a spontán folyamatok is fenntartják. Mivel nincs demográfiai szükséghelyzet, ezért korlátlanul érvényesülhet az egyes emberek önrendelkezése és szabadsága. Másképp fogalmazva mindenki annyi gyereket hoz a világra, amennyit akar, mert történetesen ennek az átlaga éppen a fenntarthatóság szempontból is ideális (2 gyermek/nő) arány körül mozog.

Ha az állandó népességű társadalom környezetterhelése túl magas, akkor elsősorban a fogyasztás korlátozásával és/vagy a környezettudatos technológia alkalmazásával érdemes csökkenteni a környezeti terhelést. A hosszú távú szempontból is ideális termékenységi arányt ugyanis nem érdemes korlátozni. Ha környezeti fenntarthatóság szempontjából mégis szükséges a népesség csökkenése, akkor ennek morálisan csak két elfogadható formája lehetséges: a *kivándorlás* és a *termékenységi arány csökkenésének* az ösztönzése. A kivándorlás gyors megoldást jelent, viszont máshol okozhat fenntarthatósági problémát, a termékenységi arány csökkenése egy lassabb, de fenntarthatósági szempontból jobb megoldást jelent. Ugyanakkor a túl alacsony termékenységarány a demográfiai fenntarthatóság szempontjából eredményezhet problémát.

A migrációt is figyelembe véve az állandó népesség alapvetően háromféleképp alakulhat ki: (i) ideális termékenység minimális migrációval pl. Törökország (TFR=2,1; 0

% migráció és 1,2 népességnövekedés 2050-re) vagy Vietnám (2,1, -0%; 1,2×). A népességnövekedés mindkét esetben a halálzási arányok javulásából származik. (ii) Az ideálisnál kissé alacsonyabb termékenység arány bevándorlással pl. Franciaország (2,0; +1%; 1,1×) vagy USA és UK (1,9; +3%; 1,2×). (iii) Végül az ideálisnál kissé magasabb termékenység arány kivándorlással pl. Guyana (2,5; -15%, 1×) vagy Salvador (2,2; -7% migráció; 1,1×).

Túl magas termékenységi arány

A magas születési aránynak lehetnek regionális előnyei. Előfordulhat, hogy a különböző nemzetek és etnikumok évszázados harcát végül a termékenységi arányban meglévő különbségek döntik el (pl. Koszovó függetlensége). A *környezeti fenntarthatóság* szempontjából a magas termékenység azonban egyértelműen rossz. Jelenleg a legsúlyosabb népességnövekedést a szubszaharai régió országaiban találunk, pl. Niger (TRF=7,6; -0% migráció; 3,7-szeres népességnövekedés 2050-re), Szomália (6,6; -3%; 2,5×) vagy Nigéria (5,6; -0%; 2,2×).

A gyors népességnövekedés előbb-utóbb előidézi a környezeti erőforrások kimerülését, vagyis egy környezeti szempontból fenntarthatatlan állapotot, egy ilyen helyzet pedig kiszámíthatatlan kockázatokkal jár, beleértve a közösség gazdasági és társadalmi összeomlását is. A tipikus kapcsolat a következő: gyors népességnövekedés → erőforrások kizsákmányolása → erőforrások hiánya → gyors népességcsökkenés. Ennek a hibás körnek a legismertebb példája a hús-vét-szigeti összeomlás. Itt a népesség gyors növekedését a természeti erőforrások (erdők) kimerülése követte, ami megakadályozta a tengeri halászásra alkalmas hajók építését, majd a táplálékhiány polgárháborún és kannibalizmuson keresztül csökkentette a népességet (Diamond 2007). A környezetvédők között egyetértés van abban, hogy ez a hibás kör jelenleg az emberiség egésze esetében is fennáll, s így az emberiség fennmaradását teszi kockára. Tehát a lokális népességrobbanás, globális szempontból is rossz.

A magas termékenységi arány az erkölcsi rossz egyik formája, és mint ilyen elfogadhatatlan. Ezért a népesség gyors növekedését mindenképpen meg kell szüntetni. Egy túlnépesedő, azaz demográfiai válságban levő társadalomban a gyermekvállalás kérdése nem csak a család, illetve a nő magánügye, hanem a közösség sorsát jelentős mértékben meghatározó viselkedés. A fenntartható etika szempontjából a túlnépesedési (overpopulation) válságra az a helyes válasz, ha a közösségben csökken a termékenységi arány.

A túlnépesedő társadalmakban az emberek a szaporodást egy olyan lehetőségnek, illetve jognak tekintik, amellyel mindenki szabadon akar élni. A fenntarthatóság elve viszont a reprodukciós jog korlátozását követeli meg. Egy további kérdés, hogy milyen mértékű csökkenés szükséges és, hogy az ebből fakadó korlátot és kötelességet a közösség hogyan ossza meg a tagjai között. Az igazságosság elvéből az következik, hogy a reprodukciós jog korlátozása mindenkit egyformán kell hogy érintsen. Azaz egy túlnépesedési válság esetében azt az erkölcsi normát kell megfogalmazni, hogy minden nőnek (és minden férfinak) maximum 2, vagy súlyosabb válság esetében maximum csak 1 gyereket *lehet* vállalnia.

Túl alacsony termékenységi arány

Adott feltételek (nincs migráció, alacsony halandóság) mellett a nagyon alacsony termékenységű közösség elfogyása előreláthatóan és teljes biztonsággal bekövetkezik. Tehát ez a helyzet a *demográfiai fenntarthatóság* szempontjából elfogadhatatlan. Sőt a túl alacsony termékenységű arány sokkal súlyosabb problémát jelent az adott közösség számára, mint a túl magas termékenységű arány. Az előbbi esetben biztosan bekövetkezik a minősített rossz, vagyis a közösség megsemmisülése, míg az utóbbi esetben ennek csak a kockázata fenyeget.

A túl alacsony termékenység jellemzi pl. Bulgáriát (1,5; -0%, 0,8×), vagy Moldovát (1,2; -0%, 0,5×), ahol már 50 éven belül jelentős népességszökkenés várható. A csökkenő halandóság miatt az alacsony termékenységű országok többségében ma még nem a népességszökkenés, hanem az előregedés jelenti a nagyobb problémát, pl. Magyarország (1,3; 1%, 0,9×), Lengyelország (1,2; -0%, 0,9×), Dél-Korea (1,2; 0%, 1,0×). Kelet-Európában a *kivándorlás* tovább mélyíti az alacsony termékenységből fakadó demográfiai válságot. Bár a termékenység Nyugat-Európában is alacsony, viszont a jelenleg 3 ezrelékes bevándorlás kompenzálja, esetenként meg is fordítja a természetes népességszökkenést. Ezt a folyamatot Pokol (2013, 11) „népelszívásnak” nevezi, mivel Nyugat-Európa nemcsak a magasán képzett szakembereket, az „agyakat szívja el, hanem általában az embereket. Társadalmi szempontból azonban nagy különbséget jelent, hogy a bevándorlók az amúgy is túlnépesedési gondokkal küzdő Afrikából, vagy a népességszökkenési gondokkal küzdő Kelet-Európából jönnek. Az előbbi esetben a migráció – minden kulturális nehézsége ellenére – végső soron egyaránt érdeke Nyugat-Európának és Afrikának, míg az utóbbi helyzet egyértelműen vezet Kelet-Európa demográfiai és társadalmi összeomlásához.

Az alacsony fertilitású közösségekben az emberek a két vagy több gyermek felnevelését tehernek tekintik. Például Magyarországon „egy gyermek nevelésének egy-éves átlagos költsége 2003-as árakon számítva 1,26 millió forint.” (Gál 2007, 16). A gyerek a pénzügyi terhek mellett jelentős mértékű nem-anyagi jellegű terhet (kevesebb szabadidő, gyereknevelés pszichés terhei) is ró az emberekre. Ebben a kontextusban érthető, hogy a termékeny korban levő emberek igyekeznek későbbre halasztani vagy teljesen elhalasztani a gyerekvállalást.

Az új fenntarthatósági etikának itt is ki kell mondania, hogy a gyermekvállalás kérdése nemcsak az emberek magánügye, hanem ennek a döntésnek közösségi vonatkozása is van. Az alacsony termékenységi arány, vagyis a 2-nél kevesebb gyerek vállalása az erkölcsi rossz egyik formája. A fenntarthatósági etika szempontjából az alulnépesedés (underpopulation) válságra az a helyes válasz, ha nő a közösségben a termékenységi arány. Egy további kérdés, hogy milyen mértékű növekedés szükséges és az ebből fakadó kötelezettségeket a közösség hogyan ossza meg a tagjai között. Az igazságosság elvéből az következik, hogy a reprodukciós kötelesség teljesítése mindenkit egyformán kell hogy érintsen. Azaz egy alulnépesedési válság esetében azt az erkölcsi normát kell megfogalmazni, hogy minden nőnek (és minden férfinak) minimum 2, vagy súlyosabb válság esetében minimum 3 gyereket *kell* vállalnia.

A fentieket azonban két fontos megjegyzéssel kell kiegészíteni. Egyrészt egy közösség eltűnésének időpontja nemcsak a termékenységi aránytól, hanem a *közösség nagyságától* is függ. Ezért egy nagy létszámú, de alacsony termékenységű közösséget kezdetben nem a megsemmisülés, hanem csak az előregedése fenyegeti. Ez azonban egy csapda helyzet, hiszen minél nagyobb az idősek létszáma egy társadalomban, annál kevesebb erőforrás jut a reprodukciós költségek finanszírozására, vagyis annál nehezebb megfordítani a népességszökkenés tendenciáját. A kis létszámú és alacsony termékenységű közösséget viszont a közvetlen megszűnés fenyeget, ami egy demográfiai vészhelyzet, és ezért itt azonnali cselekvésre van szükség a megsemmisülés elkerülése érdekében.

Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy jelenleg az emberiség egésze számára a túlnépesedés, illetve a túlzott környezetterhelés jelent fő veszélyt. A lokális népességszökkenés globális szinten csökkenti a túlzott környezetterhelésből fakadó problémát. Tehát ezt a kettőséget morális szempontból is mérlegelni kell. Joggal merülhet fel egy pl. magyar nőben a kérdés, hogy morálisan az a helyes, ha reprodukciós viselkedését a magyarság előregedése és fogyása, vagy az emberiség túlnépesedése befolyásolja?

Az előbbi egy újabb gyerek vállalására, míg az utóbbi annak nem vállalására buzdítja. Véleményem szerint morálisan csak az az álláspont fogadható el, hogy minden régiónak és országnak a saját fenntarthatósági problémáját kell megoldani. Ugyanis még ha a kelet-európai nemzetek a nem-létet választják is, ezzel akkor sem képesek biztosítani az emberiség fennmaradását, amelynek kockázatai döntően a Közép-Afrika régió exponenciális népességnövekedéséből, illetve a nyugati világ túlfogyasztásából származik. Ezzel szemben ha minden közösség környezeti és demográfiai szempontból is fenntartható módon él, akkor az emberiség mint egész is fenntartható pályára kerül. A demográfiai fenntarthatóság szempontjából ez azt jelenti, hogy minden nőnek és minden férfinak két gyereket kell vállalnia. Ez a reprodukciós viselkedés egyaránt orvosolná a túlnépesedésből és az alulnépesedésből származó válságot is.

IRODALOM

- Ehrlich, Paul R. – Holdren, John P. (1971): *Impact of population growth*. *Science*, 171: 1212–1217.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter – Veres Valér: *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021*. In Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi kutatóintézetének kutatási jelentései 78. Budapest, 2004/3. 10. o.
- Jonas, Hans (1979): *Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main, Insel-Verlag.
- Jonas, Hans (1984): *The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age*. The University of Chicago Press, London.
- KSH (2013): *Teljes termékenységi arányszám [1990–2011]*. Budapest. http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde220.html
- Livi-Bacci, Massimo (1999): *A világ népességének rövid története*. Osiris kiadó, Budapest.
- Meadows, Donella – Randers, Jorgen – Meadows, Dennis (2005): *A növekedés határai – harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- NFFT (2013): *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia*. Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács Titkára, Budapest.
- Pokol Béla (2011): *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Population Reference Bureau (2014): *2014 Worlds Population Date Sheet*. http://www.prb.org/pdf14/2014-world-population-data-sheet_eng.pdf
- Potter, Van R. (1970): *Bioethics, the science of survival. Perspectives in Biology and Medicine*, 14: 127–153.
- Potter, Van R. (1971): *Bioethics, Bridge to the Future*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall Inc.

JEGYZET

- * <http://geography.about.com/od/obtainpopulationdata/a/worldpopulation.htm>